

Karen-Margrethe Simonsen:
Loven og litteraturen. *Antigone* som eksempel
Del I

Resumé

Nærværende arbejdspapir er udarbejdet på baggrund af et foredrag, der blev holdt ved et ph.d.-seminar på Sandbjerg, d. 5. april, 01, - et seminar, der satte fokus på tværvidenskabeligheden. Teksten er en hel del udvidet i forhold til foredragets omfang, og er nu fordelt på to arbejdspapirer, hvoraf dette er det første.

Begge arbejdspapirer (Del I og II) omhandler den tværvidenskabelige bevægelse, den såkaldte *law-and-literature-movement*, som i den moderne udgave så dagens lys først i halvfjerdserne, men som først nu er ved at nå Danmark. I I. del præsenteres centrale indfaldsvinkler og teoretikere i lov- og -litteraturfeltet og jeg forsøger her tentativt at udvikle en metode til brug ved læsning af litteratur ud fra den lovmæssige synsvinkel. II. del består af en læsning af Sofokles' drama *Antigone* ud fra denne synsvinkel. Der er lavet en indholdsfortegnelse, som skulle det gøre nemt at overskue og springe i de to arbejdspapirer.

Abstract

This paper was presented at a ph.d. seminar April 5, 01 in Denmark. It has been revised and greatly enlarged since the presentation. The text is separated into two working papers, this one being the first. Both of the papers thematize the interdisciplinary *law and literature movement* that in its modern version appeared in the 1970s. It is just now emerging in Denmark. Part I presents central theoreticians and perspectives and tries tentatively to develop a method for reading literature seen from the angle of law. Part II consists of a reading of the drama *Antigone* by Sophocles seen from this perspective.

Loven og litteraturen. *Antigone* som eksempel

Indholdsfortegnelse for del I og II

Del I

Lov og litteratur bevægelsen	3
Tværvideenskabeligheden	4
Fællesskabet mellem jura og litteraturvidenskab	7
Lov-og litteratur bevægelsen: Hvorfor vil litterater interessere sig for den og hvad skal de bruge den til?	14
'Metoden' I: Niveauer for forståelsen af loven	16
'Metoden' II: Hvad er en lov?	19
Litteraturliste	25

Del II

Sofokles' <i>Antigone</i>. Et eksempel	3
Historien	3
Kreon og Antigone	4
De to love	5
Personer eller principper	10
Kompleksitet fremfor dialektik	13
Konstitutiv flerstrengethed. Naturlov og gudelov skilles ad	15
Gudernes menneskelighed og loven	22
Koret: dommer eller skuespiller	24
Lovens fire fundamentter til forhandling	29
Konstativ og performativ lov	32
Litteraturliste	37

Lov og litteratur bevægelsen

Den tværvideenskabelige bevægelse, den såkaldte *law and literature-movement*, blomstrede i 1980'erne og i 1990'erne, især i USA. Den er endnu ikke døet hen. Tværtimod synes det. I Danmark blev feltet introduceret af lektor i American Studies, Helle Porsdam for ti år siden (*Kritik* nr. 96). Det varede imidlertid længe, før den satte sig nogle mere

varige spor. Nu mærker man en stærkt voksende interesse overalt, selv om der stadig er langt mellem publikationerne. I 1998 udgav juristen Alexander Carnera Ljungstrøm sin bog *Rettens alkymi. Om venskab, retfærdighed og pathos*¹, som er et af de største danske forsøg på, fra juridisk side, at inkorporere litteraturen. Teaterhistorikeren Klaus Neiendam og retshistorikeren Ditlev Tamm udgav i 1984 antologien *Holberg og juristerne*.² Helle Porsdam har, udover et par arbejdspapirer, i 1999 udgivet *Legally Speaking: contemporary American culture and the law*.³ Titlen taler for sig selv. Og om en måned udkommer *Kritik* med et jubilæumsnummer (nr.150), hvis tema er loven og litteraturen. Der er grøde i forskningen og vi må forvente at se flere og større udgivelser i de kommende år.

På amerikansk grund ses juristen James Boyd White som grundlæggeren af den moderne udgave af bevægelsen. *The Legal Imagination. Studies in the Nature of Legal Thought and Expression* fra 1973 ses som det værk, der åbner feltet⁴, men feltet er siden eksploderet og inkluderer en lang række jurister og litterater, også sådanne, som er kendte for helt andre ting, f.eks. Richard Posner, Richard Weisberg, Theodore Ziolkowski, Peter Brooks, Brook Thomas, Hillis Miller, Stanley Fish og andre.

Tværvideenskabeligheden

Men hvad handler det hele om, og hvorfor skal man nu tænke jura og litteratur sammen? Feltet er et af efterhånden mange tværvideenskabelige felter, og som alle andre felter af denne karakter, er der nogle grundlæggende problemer, man bør reflektere. Tværvideenskabeligheden er

¹ *Rettens alkymi. Om venskab, retfærdighed og pathos*, Samleren, 1998

² *Holberg og juristerne*, Jurist og økonom-forbundets forlag, 1984

³ *Legally Speaking: contemporary American culture and the law*, Amherst, Massachusetts, Univ. of Mass. Pr., 1999. Porsdam her herudover også udgivet arbejdspapirerne: *The Black Experience and the Law*, no. 7 i Odense American Studies International Series, Odense Universitet, 1993 og i samme serie, no. 40: *Folkways and Lawways: law in American Studies*.

⁴ James Boyd White: *The Legal Imagination. Studies in the Nature of Legal Thought and Expression* (1973).

markeret med et tilsyneladende uskyldigt "og" mellem *law* and *literature*, men der gemmer sig en på en gang meget åben og uhyre kompleks relation i eller bag ved dette ord, som man ikke umiddelbart kan udrede. Og'et indikerer en ligeværdig relation mellem to parter, der fremtræder lige stærkt i interaktionen, og således mener jeg også, man bør se på det. I princippet mødes man på midten mellem to felter, i et møde, hvor der potentielt kan ske noget radikalt nyt, som ikke er foregribet af de to selvstændige felter, og som faktisk ikke kan begribes inden for de to felter hver for sig.

Men det er klart, at der i vekselvirkningen også ligger en assymetri, for det der efterspørges af den ene faglighed er hos den anden tit forskudt og nogen gange reduktivt i forhold til det aktuelle og videnskabelige ståsted hos denne faglighed. Hertil kommer, at repræsentationen i den tværfaglige relation ofte kan have en overvægt af den ene faglighed. Ser man på den amerikanske *law and literature-movement*, så har den i alt overvejende grad været domineret af jurister. Det er juristerne, der har åbnet dette tværvideenskabelige felt, som også har en lang tradition tilbage og set fra litteraturens side, er det interessant at se, hvilke bevæggrunde og interesser, juristerne har i dette.

Umiddelbart ser det ud til, at den største interesse hos juristerne på den ene side vedrører en bevidsthed om fortolkningsprocesser, dvs. en litteraturteoretisk interesse. Denne del af feltet refereres der ofte til som "law as literature". På den anden side er der også interesse for den litterære levendegørelse, sanseliggørelse og menenskeliggørelse af det, som juraen egentlig drejer sig om, men som den ikke selv kan begribe i sin tørre, paragrafagtige retorik. Denne del af feltet betegnes "law in literature".⁵

Alexander Carnera Ljungstrøm skriver i *Retten alkymi*, at jurister skal lytte til stemmer af lidenskab, begær, kærlighed, venskab, lidelse og tragik, som de kommer til udtryk i den store litteratur: Sofokles, Shakespeare, Dostojevskij etc: "Den skønlitterære retstænkning skænker en menneskelig stemme, der måske kan trænge igennem bagom den retlige fornufts begrebsstilladser. Den litterære vending gør os opmærksom på

⁵ Se for eksempel Ian Ward for en grundig beskrivelse af "law as literature" og "law in literature" i Ian: *Law and Literature. Possibilities and Perspectives*, Cambridge Univ. Pr., Cambridge, 1995

retlige teksters narrative bund, deres semantiske rigdom, deres retoriske elementer og deres filosofiske, politiske og moralske arrangementer. Den litterære læsning nærmer sig retten, ikke som retssætninger eller regler, men som en samling af mulige meninger [...]" Ljungstrøm skriver videre, at litteraturens "indfølelse sprog lader os komme tættere på det virkelige og tingene. I litteraturen lærer vi at lytte til den kraft i vores liv, der bringer det mulige nær."⁶ Ljungstrøm er meget bevidst om faren i det tværfaglige felt og han efterlyser derfor en stærk interaktion mellem de to felter, men den litteraturopfattelse, han hermed lægger for dagen, er stærkt diskutabel. Litteraturen er jo ikke kun menneskelig, sanselig og indfølelse.

Selv om Carnera Ljungstrøms hovedærinde er at skabe en interaktiv dialog mellem jura og litteratur, så ligger der i hans bog en markant rollefordeling mellem fagene, der risikerer at låse udvekslingen fast i forudsigelige baner.⁷

Lignende farer ligger selvfølgelig og lur på litteraterne, hvor der også sker en reduktion og måske en decideret fejlsluttelse af det juridiske felt. Disse reduktioner kan ikke undgås helt, for det er blandt andet det, som tværfagligheden lever af. Men det er væsentligt, at man forsøger at omgå den alt for dikotomiske tænkning, når man åbner for nye ekstralitterære felter. Jeg mener således, at det er en principiel fejl, at se juraen og litteraturen som to felter, der med hver deres faglighed kan komplementere hinanden. Ligeledes mener jeg, at det er en principiel fejl at anskue loven i litteraturen som et egentligt ekstralitterært tema.

James Boyd White siger om det tværfaglige felt set fra lovens synsvinkel, at man ikke bør tænke på "law and sociology or history or

⁶ Alexander Carnera Ljungstrøm: *Rettenes alkymi*, p. 206.

⁷ Den rollefordeling, Ljungstrøm laver, ligner den, som Richard Posner laver i sin bog *Law and Literature. A Misunderstood Relation*. Her understreges bla. det faktum, at loven tilstræber én, autoritativ mening og, at den har som sit eksplicite formål at sikre samfundets velfærd og fremfærd. Loven skal fastsætte regler, som gælder her og nu, men som måske om hundrede år ser forældede ud. Litteraturen derimod kan ofte blive beriget af flere og fuldstændigt forskelligartede forståelser, også af og til af misfortolkninger, litteraturen sætter ingen regler for opførsel og er ikke så tidsbunden som loven. Den skal kunne læses flere hundrede år senere og har som sit væsentligste formål at behage. Se Posner, p. 254ff.

economics or literature, but law *as* each of these things".⁸ På samme måde må vi fra den litterære side sige, at vi måske ikke bør tale om litteraturen *og* sociologi, historie, jura etc., men litteraturen *som* hver af disse ting. Det er ikke sådan, eller det er ikke *kun* sådan, at litteraturen indeholder juridiske elementer, men også sådan, at litteraturen i sin grund involverer og er determineret af juridiske eller lovmæssige problemer.

Litteraturen er ikke en ren æstetisk diskurs, der uheldigvis er blevet inficeret med noget udefrakommende, men indebærer fra starten dette tilsyneladende udefrakommende. Vi står altså ikke med to rene felter overfor hinanden, hverken når man taler om litteraturen over for loven eller når man taler om juraen over for litteraturvidenskaben, men snarere om bastardiserede genrer, der involverer hinanden, på visse punkter krydser hinanden og har et vist fællesskab.

Fællesskabet mellem jura og litteraturvidenskab

Hvori består dette fællesskab så? Ja, ser man nærmere efter, er det iøjnefaldende så mange fællestræk, teoretikere i dette felt er faldet over. Selv en skeptiker som Richard Posner, som også har været interesseret i at adskille de to felter: henholdsvis en meget professionaliseret, resultatorienteret og rationel jura over for en rent metaforisk litterær tekst og en tilsvarende fri fortolkningspraksis, - selv Posner anerkender dette fællesskab og opregner i sin bog: *Law and Literature. A Misunderstood Relation*⁹, ikke mindre end fem fællestræk, som jeg kort vil kommentere og supplere med et par stykker.

1. Tematisk. Selv om der er temaer, der er mere fremtrædende i litteraturen, er det alligevel korrekt at sige, at der er en uoverstigelig stor mængde litteratur og ikke mindst litterære klassikere – fra den

⁸ James Boyd White: *Heraclitus' Bow. Essays on the Rhetoric and Poetics of Law*, Univ. of Wisconsin Pr., Madison & London, 1985, p. 43.

⁹ Richard Posner: *Law and Literature. A Misunderstood Relation*, Harvard Univ. Pr., Cambridge, Mass. & London, UK, 1988 p. 2ff. Jeg refererer ikke ord til andet fra Posner, men fremstiller hans hovedpunkter med egne tilføjelser.

græske tragedie til Shakespeare, fra Homer til Njals Saga, fra Hawthorne, Dostojevskij, Kafka, Thomas Mann, Musil, Dürrenmatt, Camus frem til Solvej Balle, der handler om lovtemaer, om domshandlinger, om skyld og straf, om hævn, selvtægt og justitsmord, advokater, dommere og dømte mm. En populær genre, der grænser op til og bør medtænkes inden for feltet er kriminalromanen, som også handler om den lovoverskridende adfærd. Selv om den ofte tematiserer opklaringsarbejdet istedet for forbrydelsen som retstema, så kan den dårligt undgå at implicere en fortolkning af de ovennævnte temaer.

2. Fortolkningsmæssigt. Både juridiske og litterære tekster producerer en mening, der skal læses og tolkes. Meget jura handler simpelthen om at læse enkeltsager og foretage en tekstkommentering. Heri ligger et direkte fællesskab med den litteraturvidenskabelige situation, om end Posner fremhæver, at fortolkningsprocessen følger forskellige strategier.
3. Retorisk/stilistisk. Mange juridiske tekster ligner litteraturvidenskabelige tekster, idet de hviler på et retorisk grundlag i langt højere grad end på et empirisk, eksponerende grundlag. Der er blandt jurister en meget høj grad af sensitivitet over for et konkret ordvalg og over for sætningskonstruktioner. Og de er også meget tilbøjelige til at bruge metaforer. Som en foregangsmand for denne erkendelse kan man nævne Benjamin N. Cardozo, som allerede i 1925 lavede detaljerede stilanalyser af seks forskellige dommers retstaler, og påviste hvordan stilen påvirkede dommen.¹⁰
4. Juridisk. Litteraturen er traditionelt et objekt, der er blevet reguleret, censureret af loven. Censur kan fremkomme af politiske grunde, men kan også skyldes overskridelse af copy-right-loven, og lovene om obskønitet og æreskrænkelser. Historien er

¹⁰ Benjamin Cardozo: "Law and literature" i *The Law as Literature*, ed. Louis Blom-Cooper, The Bodley Head, London, 1961. Artiklen er fra 1925, først trykt i *Yale Review*.

fyldt med konkrete retssager mod litterære værker og forfattere. (Knut Hamsun, Oscar Wilde, Baudelaire, Flaubert, Nabokov, Cela). Disse retssager synes måske at vedrøre kun litteratur-eksterne forhold, men de afslører interessante nuancer i samtidens litteratursyn. En ting er, at man synes en bog skal enten forbydes eller tillades. En anden ting er, hvordan man argumenterer for det. Retssagerne fremprovokerer ofte subtile dilemmaer for især forsvareren.¹¹

5. Teatralsk. Selve procesførelsen i en retssag har en betydningsfuld teatralsk dimension, og kan også til en vis grad sammenlignes med et dramatisk forløb, der bevæger sig med nogle bestemte rytmer og pauser, højdepunkter og spændingspunkter, frem mod en forløsning, der i princippet er enten tragisk eller ikke-tragisk, selv om det ofte, ligesom i litteraturen, hverken er det ene eller det andet. Den høje grad af filmatisering af retssager underbygger det sceniske element i retssagen. Den har både en klarhed i ekspositionen og en kompakt dramatik.

Dette er Posners fem punkter i mine formuleringer. Herudover ville jeg tilføje følgende:

6. Narrativt. Man kan, som Boyd White påpeger, nævne, at beskrivelsen af en klients historie ikke er en opregning af en række fakta, men ofte har et narrativt forløb. Klientens historie, bliver derefter gennem vidneforklaringer konfronteret med andre historier; forsvarsadvokaten fortæller en historie, anklageren fortæller en historie. Retsprotokollen og selve retssagen kan derfor anskues som en sammenvævning af en række forskellige narrationer, der alle vedrører den samme sag. Dommeren er placeret i rollen som en slags læser eller fortolker, der skal udrede eller vælge den rigtige historie i en fortolkningsproces. Peter Brooks har

¹¹ Et eksempel på denne indfaldsvinkel er Yvan Leclercs detaljerede bog om retssagerne mod Flaubert, Baudelaire, Barbey d'Aurevilly og 21 andre sager: *Crimes écrits. La littérature en procès au 19e siècle*, Plon, Paris, 1988.

understreget det narrative, dels i introduktionen til antologien *Law's Stories*. Dels i bogen: *Troubling Confessions*.¹² Jeg vil især gerne pege på den sidste bog, hvor Brooks analyserer tilståelsen som et produkt af en form for narrativt begær. Den retlige tilståelse læses sammen med den kristne og den litterære bekendelse. Et af de mest kendte eksempler er Rousseaus *Confessions*, som kommenteres af Brooks. Brooks' ærinde er bla. at forklare det relativt høje antal af falske tilståelser.

7. Retorisk/argumentativt. Hvad angår den persuasive retorik, har James Boyd White i sin bog *Heracles' Bow* udviklet en teori om den konstitutive retorik, der ligger under både den litteraturvidenskabelige og den juridiske praksis. Boyd White har en fremtidsvision om, at den retoriske refleksion simpelthen vil erstatte den videnskabelige fikserede videnskab. Hvis juristerne får øjnene op for den konstitutive retorik, er fordelene, ifølge Boyd White, at de bedre kan tale klienternes sprog, at de forstår, at loven er kulturspecifik, og at sagerne er situationelt specifikke, og endelig at de kan tage højde for den etiske og kreative/performative proces, som en retssag er.

8. Historisk/politisk. Som et ottende punkt på vores liste kunne man tilføje det kulturelle og historiske fællesskab, som loven og litteraturen altid deler til en vis grad. Foucault er her en stor inspirationskilde, for eksempel for Brook Thomas, som er professor i engelsk og komparativ litteratur og altså ikke jurist. Ikke desto mindre bruger han helt konkrete juridiske sager, feks. fra 1800-tallet, i sin læsning af litteratur. Hans forsøg på at bringe juraen og litteraturen sammen drejer sig både om at indse, at loven hviler på et grundlag af alle mulige ikke-juridiske overvejelser, der er både folkelige, historiske, politiske, moralske, filosofiske, teologiske og litterære og om at vise, at litteraturen også selv hviler på et sådant grundlag. I forordet til sin bog *Cross-*

¹² Peter Brooks: *Law's Stories*, og *Troubling Confessions. Speaking Guilt in Law and Literature*, Univ. of Chicago Pr., Chicago & London, 2000. Se også Isak Winkel Holms analyse af Rousseaus konfessioner i *Kritik*, nr. 150 2001.

Examinations of law and literature. Cooper, Hawthorne, Stowe, and Melville, skriver han, at han, ved at bringe de to felter sammen, håber, "to go beyond the boundaries of what has been defined as literary analysis. The major purpose of my study is to tell a story about American culture – not always to recover the author's conscious intention."¹³

Det tværvideenskabelige felt, og samlæsningen af juraen og litteraturen afslører nye aspekter af historien, som man ikke kan se, hvis man holder sig til den strengt endimensionelle faglighed. Thomas ønsker imidlertid ikke blot at forstå den historiske periode og dens kultur bedre, men også at blotlægge den "legal ideology", som præger loven og som går igen i en eller anden form også i litteraturen. Nathaniel Hawthorne placeres for eksempel i et spændingsfelt mellem troen på naturloven (enhver mands ret til at indtage og dermed beholde det land, som han selv har tilkæmpet sig), kritikken af den ny kommercialisering og den merkantiliserede lovgivning og en halvreligiøs, universel og defaitistisk afvisning af, at det er muligt at lave nogen god lov.

9. Litteraturteoretisk. Endelig har juraen siden 1960'erne og især fra 70'erne været meget opmærksom på de indsigter, som litteraturteorien har tilvejebragt angående grundlaget for fortolkningsprocesser. Jurister er nu også velbevandret i dekonstruktion, hermeneutik, pragmatik og reader-response criticism. Boyd White er for eksempel inspireret af Wolfgang Iser. Det er selvfølgelig oplagt, at netop hermeneutik og *reader-response* kritikken har relevans, eftersom de beskæftiger sig eksplicit med selve det processuelle forløb i en fortolkning samtidig med, at der utvetydigt stræbes efter at etableres en sandhed om teksten.

Hvad angår *dekonstruktionen*, er det heller ikke svært at se mulighederne for dens anvendelse inden for det juridiske område, selv om det her mere handler om at rejse

¹³ Brook Thomas: *Cross-Examinations of law and literature. Cooper, Hawthorne, Stowe, and Melville*, p. 13-14. Et politisk set mere radikalt eksempel kunne være Robin West:

nogle fundamentale spørgsmål f.eks. angående retfærdighedens, sandhedens og magtens status end til at løse selve domsspørgsmålet. J. M Balkin har argumenteret overbevisende for dekonstruktionens relevans. Dekonstruktionen kan, siger han, underminere grundlaget for bestemte former for argumentation, der bygger på selv-immuniserende magt og på en tilsløret ideologi, og vise, hvordan argumenter kan bruges til at sige det modsatte af, hvad der var meningen.

Balkin selv selv har interesseret sig for to problemer især: nemlig inversion af hierarkier og frigørelsen af teksten fra forfatteren og intentionen. Mange love bygger på den præmis, at man kan tale om folks gode eller dårlige intentioner, også når de ikke er eksplicite. Man taler om implicite kontrakter mellem to parter, når f.eks. man går ind i en restaurant og bestiller et måltid mad. Her indgås implicit en kontrakt, om at man vil betale for sin mad, selv om det ikke bliver sagt. Men som Balkin siger, er det meget svært at afgøre, for det første, hvilken intention det konkrete individ har (selv om han siger: jeg lover at betale for maden, er det jo ikke sikkert, at han gør det. Tværtimod: netop det, at han siger det, kan være en sløring af, at han ikke har tænkt sig at gøre det.), for det andet, hvilken status "intentionalitet" i det hele taget kan have i loven. Selve skelnen mellem uagtsomt manddrab og agtsomt manddrab kan, udsat for en effektiv dekonstruktion, hurtigt komme til at vakle, i hvert fald som en principiel modsætning og som noget, der skulle være et ubetvivleligt grundlag for domsafsigelsen.¹⁴

Hvad angår *pragmatikken*, så har Stanley Fish nu i mange år undervist jurister i fortolkningsproblemer og hans forfatterskab har i stigende grad beskæftiget sig med juridiske/politiske aspekter af fortolkningsproblemet.

Dette ses for eksempel i bogen *There's No Such Thing as Free Speech ... And it is a Good Thing Too*. I denne bog arbejder Fish med fundamentet for at tale og han skriver blandt andet: "I do not mean

¹⁴ J. M. Balkin

that expression is a realm whose integrity is sometimes compromised by certain restrictions but that restriction, in the form of an underlying articulation of the world that necessarily (if silently) negates alternatively possible articulations, is constitutive of expression."¹⁵

Hvis man kender lidt til Fish' tidligere forfatterskab, vil man se forbindelsen til hans ide, om at man altid taler ud fra nogle bestemte betingelser eller fortolkningsfællesskaber, men der er også her tilføjet et næsten Foucaultsk vokabular. Fish' pointe er altså, at friheden aldrig har været tilgængelig for alle, at den i selve sine formulering bygger på eksklusion. Der ligger altså ikke bare i dette, at friheden har brug for nogle institutioner, der skal sikre dens udfoldelse, men at de selv samme institutioner, der sikrer friheden for nogle, samtidig indskrænker den for andre. Stanley Fish bevæger sig her ikke bare over i et juridisk felt, men et kulturelt og samfundsmæssigt.

Lov- og litteraturbevægelsen: Hvorfor vil litterater interessere sig for den og hvad skal de bruge den til?

Som man kan se er indfaldsvinklerne i feltet mangfoldige. Der bliver arbejdet med det tværfaglige felt på alle niveauer fra den enkelte tekst til et diskursivt-analytisk niveau til et kulturelt, samfundsmæssigt og almensprogligt niveau. Ser man på feltet fra den litterære side, kan man spørge, hvad feltet egentlig har bibragt selve læsningen af litteratur.

Generelt kan man sige, at *law-and-literature*-feltet har synliggjort en ny måde, eller synliggjort en glemt måde at læse litteraturen på, hvor loven bliver/blev diskuteret som lov og ikke som metafor som noget. Dette betyder for eksempel, at loven i Kafka ikke skal forstås som metafor for en overmenneskelig styring, en fremmedgjorthed over for moderne livsvilkår eller for et psykologisk traume. Loven er derimod et retligt og æstetisk moment i opbygningen af et litterært univers, et element

¹⁵ *There's No Such Thing as Free Speech And it's a Good Thing Too*, Oxford Univ. Pr, N.Y., Oxford, 1994, p. 103.

der ikke kan erstattes af eller reduceres til et andet.¹⁶ Den tværvidevidenskabelige bølge har således fremkaldt et nyt blik på værkerne, der tillader, at man fokuserer på loven som lov. Dvs. loven som et helt bogstaveligt (om end betydningsmangfoldigt) element, der peger på sig selv inden for et litterært univers.¹⁷

Man kan spørge sig selv, hvorfor lovbevægelsen dukker op og vinder udbredelse nu. I amerikansk sammenhæng, er der formentlig tale om, at der er akkumuleret et behov i meget lang tid, et behov, der hænger sammen med, at det amerikanske samfund i højere grad end i Europa ikke bygger på et stabilt lovsystem, men baserer sig på en aktiv procesførelse. Den retlige eller juridiske tænkning er ikke noget, der er reserveret højtidelige eller akutte lejligheder, men er en udbredt del af hverdagen og den kulturelle omgang.

Set fra et europæisk og måske endda mere snævert et dansk eller nordisk perspektiv, må man sige, at lovbevægelsen rummer aspekter, der stemmer godt overens med den nye interesse for retorik, talehandlingsteori og fænomenologi og den ældre men stadig udbredte interesse for Foucault, nyhistorisme og kulturstudier.

Der er en interesse for, hvordan et univers konstitueres med regler og hvordan man kan tale og agere i dette. Herudover er der interesse for litteraturens kontekst, men også, som det ligger i nyhistorismen, for det kontekstualiseringsarbejde, der foregår inden for det litterære værk, og som er hinsides en diskussion om form og referentialitet. Den måde som loven skal inkorporeres på i litteraturstudiet kan ikke negligere de mange og radikale udviklinger, der er sket i litteraturteorien i det tyvende århundrede.

Som nævnt antyder listen over de mange indfaldsvinkler til feltet, at det ikke er helt let at indkredse centrale problemstillinger i feltet.

¹⁶ Posner hævder, at man ikke kan undgå at opfatte Kafkas lov metaforisk, og til en vis grad har han selvfølgelig ret. Men pointen er, at den eventuelle metaforiske værdi helst ikke skal føre hele Kafkas univers over i et eksistentielt vokabularium. Hvis dette kan lade sig gøre har man fjernet en væsentlig retlig dimension af værket.

¹⁷ Det er klart, at "lov og litteratur"-bevægelsen ikke står alene med denne tilgang, set i et større historisk perspektiv. Det gælder især, hvis man flytter blikket fra generelle litteraturteoretiske tilgange og kigger på studier af enkelte forfatterskaber. Således har studier i både Sofokles, Shakespeare mfl. givet anledning til forskning i lovens status.

Jeg synes heller ikke på forhånd man skal udelukke nogen indfaldsvinkler. Selv har jeg imidlertid valgt at gå ind i dette, dels ud fra en læsestrategisk, dels ud fra en litteraturhistorisk synsvinkel. Jeg har ønsket at undersøge de billeder, der findes i litteraturen af loven, og de funktioner, som loven kan siges at have i værket. Derudover har jeg ønsket at undersøge, hvordan loven som strategi for en læsning kan åbne enkelte værker på en sådan måde, og på en så systematisk måde, at de kan udforskes i et komparativt studie, mellem tekster fra forskellige kulturkredse og tekster fra forskellige historiske perioder.

Til dette formål har jeg forsøgt at udvikle, ikke en fasttømret metode, men nogle fleksible begreber, der muliggør, at man kan arbejde med loven på forskellige niveauer inden for det litterære værk.

'Metoden' I: Niveauer for forståelsen af loven

Lovens funktion kan være variabel, men på ét niveau er den med til at afgrænse det litterære univers. At spørge til loven er således også at spørge til det litterære univers' grænser. Loven handler nemlig om, hvad man kan gøre og sige, hvem der kan gøre det og i hvilke situationer. Der ligger både positivt set tilladelser til nogle bestemte handlinger, 'rettigheder' inden for det litterære univers og nogle negativt bestemte forbud. I den græske tragedie er disse forbud ofte ekspliciteret tydeligt. Andre steder bliver de først synlige i overskridelsen. Fælles for tragedien og senere tids litteratur er imidlertid, at der i værket sker en forhandling af loven og dermed en aktiv spørgen til det litterære univers' grænser. Lovens billede er på en gang noget fast, noget stabilt, en stor magt, som individet taler op imod og er noget, der forhandles, ændres gennem den litterære praksis.

I de værker, hvor loven har en tydelig profil og autoritet, er det hyppigt, at der arbejdes direkte med et oppositionsforhold mellem loven på den ene side og retfærdigheden på den anden side. Som teoretikeren Theodore Ziolkowski påpeger, så er det en misforståelse at tro, at de to ting er logisk forbundne. I *The Mirror of Justice*, hævder han, at retfærdighed er et moralsk og ikke juridisk begreb, selv om begrebet har stor indflydelse i retshistorien. I en meget nuanceret og interessant gennemgang, viser han ordets historiske rødder tilbage til *epieikeia*, som Aristoteles udnævnte til

det princip, der skulle retlede loven, når den stod overfor et enkelttilfælde, som lovens systematik ikke havde kunnet tage højde for, over det latinske *aequitas* frem til det kristne *mercy*.¹⁸ Det er Ziolkowskis grundlæggende pointe, at nogle af de litterære klassikere, der omhandler lovtemaer, opstår i perioder, hvor der samfundsmæssigt er sået tvivl om fundamentet for loven. Litteraturen vokser således ud af en lovmæssig krise. Den illustrerer og gennemarbejder de konflikter, der opstår, når lovens og retfærdighedens veje skilles.

Det ville imidlertid være en illusion at tro, at loven og retfærdigheden i visse perioder kan falde hundrede procent sammen. Der er altid en vis uoverensstemmelse, der hidrører fra det faktum, som Aristoteles gør opmærksom på, at loven er en autoritet, som nødvendigvis har en vis abstrakt og generel karakter. Det enkelte tilfælde kan derfor kun som type indfanges og kategoriseres af loven. Begrebet *epieikeia* eller *dike* (retfærdighed) refererer således ikke, eller ikke kun, til en positivt bestemt dyd, men refererer snarere til de handlinger, der responderer på det 'hul', eller den fejl, som den skrevne, abstrakte lov afstedkommer. Som Ziolkowski formulerer det med Aristoteles: "To be equitable is to make allowances for human fallibility." Dvs. at man accepterer, at loven ikke kan dække alle tænkelige tilfælde.

Dette betyder imidlertid, at der på et niveau er en uophævelig modsætning mellem lov og retfærdighed. Og denne modsætning har litterært set vist sig at være utrolig frugtbar. Den giver anledning til en række historier om konflikter og dramaer mellem Loven (magten, abstraktionen, systemet) og Individet (den magtesløse eller oprøreren, det menneskelige, enkelttilfældet). Over for den skrevne, positive lov kan individet reagere på mange forskellige måder. Det kan bukke under og/eller dø (Antigone), narre loven (Shylock/Portia) eller gå over i en ekstrem transgression (Raskolnikov). Selvtægt og justitsmord er temaer, der iscenesætter individet i en ofte stærk opposition til den offentlige

¹⁸ Theodore Ziolkowski: *The Mirror of Justice. Literary Reflections of Legal Crises*, Princeton Univ. Press, 1997. I bogen læser han blandt andet Sofokles' Antigone og Shakespeares *The Merchant of Venice* ud fra en diskussion af forholdet mellem lov og litteratur.

lovudøvelse med alle dens underinstanser. Og ekspliciteringen af det stærke misforhold giver med det samme loven en autoritativ og ubetvivlelig plads inden for den litterære verden.

På den anden side kan man også spørge, om der ikke er nogen lov, hvis den ikke har en synlig og tematiseret plads i litteraturen. Hvad kan tælle som en lov i et æstetisk univers, hvor ikke alt nødvendigvis ekspliciteres? Det er svært at fastsætte et minimum af ingredienser. Loven vil ofte træde frem gennem implicite forbud og tabuer, som først gennem en analyse bliver synlige i teksten. Loven arbejder således i det skjulte. Det er en lov hvis karakter, det kan være svært at fastslå, og som både kan være juridisk, etisk eller retorisk. Kun ved grænsen for de handlinger og diskurser, der udfoldes i det litterære univers, bliver betingelserne for disse synlige. Loven er her ikke en stærk lov, som man kan tale op imod. Der er ikke et stort billede af loven, som skal tydes eller forklares. Loven er en virkemåde i teksten. Den gennemsyrrer hele det litterære univers, men den kommer først frem igennem en læsning.

I forlængelse af dette ligger også det performative perspektiv ved loven, som især J. Hillis Miller har formået at fremskrive i forlængelse af J. L. Austins talehandlingsteori. Hillis Miller hævder grundlæggende, at litteraturen ikke bare reflekterer en lov uden for teksten, men også installerer en lov gennem sin egen tekst. Litteraturen er i en vis forstand en suveræn lovgiver, fordi den selv bestemmer, hvad der skal gøres gældende, idet et nyt univers åbnes. Eller sagt på en anden måde: litteraturen åbner hele tiden loven igen på nye måder i en form for indivielsesgestus, der sætter nye betingelser for den performative handlings effektivitet.

For at få disse forskellige niveauer frem i teksterne er det imidlertid nødvendigt at gå meget tæt på dem for at vende lovopfattelsen på en dynamisk måde. Og her rejser der sig så et andet spørgsmål, som jeg bliver nødt til at svare på, inden vi kan gå til eksemplet. Nemlig spørgsmålet om, hvad der skal orientere læsningen, hvis hver enkelt værk konstant åbner loven på ny på en helt særegen måde. Jeg har fundet det hensigtsmæssigt at tilrettelægge min egen læsestrategi, ud fra en spørgen til, hvilken slags love, der er på spil i teksten, med hvilken autoritet, de er legitimeret, og hvordan de virker i forhold til hinanden.

Jeg skelner her mellem fire love: den guddommelige, den naturlige, den samfundsmæssige og den retoriske. I modsætning til hvad mange måske tror, og hvad der måske gør sig gældende, hvis man ser på lovgivningens historie, så er det i litteraturens verden ikke sådan, at den guddommelige lov overskrides på et bestemt historisk tidspunkt og erstattes af den verdslige lov. Det er tværtimod sådan, at de fire love eller niveauer for lovens virkemåde kan findes i stort set alle litterære tekster uanset tidsalder, om end ikke lige tydeligt på en gang.

'Metoden' II: Hvad er en lov?

James Boyd White skriver, at der i den juridiske tradition hovedsageligt findes to former for love: en gammel og en ny:

The older (primarily Judaic and Christian) tradition saw the law as a set of authoritative commands, entitled to respect partly from their antiquity, partly from their concordance with the law of nature and of God. On this view law is not rhetoric but authority. The newer tradition is that of institutional sociology, the object of which is to describe and analyze the structure and function of various social institutions, so far as possible from the point of view of "value-free" social science.¹⁹

Den første lov er universel og overmenneskelig, men er samtidig knyttet til et begreb om skæbnen, eftersom efterlevelsen af loven automatisk betyder et sammenfald med den sande og guddommenlige natur. Den anden lov er i princippet tilgængelig for den menneskelige fornuft, men kan pga. sine abstrakte, systemiske og bureaukratiske tendenser virke umenneskelig.

Umiddelbart er der her tale om to radikalt forskellige traditioner, der sætter hinanden kontradiktorisk, både logisk og historisk. Det ville imidlertid være forkert, mener jeg, ikke også at se lighederne imellem dem. I begge tilfælde tilstræber loven almenhed. Mennesket kommer ikke til loven som et individ, men som et tilfælde, der skal rubriceres inden for lovens system af abstrakte kategorier og regler. I begge tilfælde er selve lovteksten afgørende for bestemmelsen af retfærdigheden. Man skal så at sige bare læse teksten godt nok, så vil retfærdigheden give

¹⁹ James Boyd White: *Heracles' Bow*, p. 29

sig selv. Endelig må man sige, at begge love tilstræber objektivitet. Den guddommelige lov er objektiv via sin overensstemmelse med den universelle sandhed. Den sækulariserede lov er objektiv via sin rationelle og såkaldte værdifrie tilgang til forbrydelsen.

Ofte vil man i litteraturen se de to store lovtraditioner glide sammen og overtage aspekter af hinanden. Det sker eksemplarisk i Kafkas *Processen*, hvor den bureaukratiske lov næsten automatisk tillægges en form for guddommelig magt, og f.eks. i Borges' fortælling "Lotteriet i Babylon", hvor et menneskeskabt system, lotteriet, der følger en egentlig meningsløs logik, opnår guddommelig magt, der autoritativt fastlægger folks skæbne uden mulighed for appel.

I bogen *Heracles' Bow* skildrer Boyd White imidlertid en tredje lovtradition, der har gjort sig gældende i næsten hundrede år, men ikke altid på en bevidst måde. Ofte bekender advokatstanden sig officielt til den sociologiske, 'værdifrie' lovtradition. Den tredje lovtradition adskiller sig imidlertid fra de to andre traditioner på væsentlige punkter. For det første anerkender den lovens retoricitet, dvs. loven er ikke objektiv og transparent, men er et stykke tekst, hvor læserens fortolkning spiller med i den endelige bestemmelse af sandheden, ligesom teksten ikke er skrevet ud fra et objektivt ståsted, men for at tilgodese bestemte og historisk variable interesser.

For det andet ser den ikke lovens abstrakte karakter som endegyldig. Tværtimod er det først i mødet med den individuelle skæbne, at loven træder i karakter. Loven skabes ud fra dilemmaet mellem den abstrakte lov og det særlige tilfælde og retfærdigheden udmåles ud fra dette tvetydige forhold. Tilfældet tilpasses ikke til det uforanderlige og abstrakte; det abstrakte udfordres og forandres derimod af det partikulære. At finde frem til retfærdigheden og dermed afsige en dom er derfor en kreativ proces og ikke en analytisk færdighed. Loven er baseret på det, som Boyd White kalder en konstitutiv retorik, dvs. en retorik, der er præget af sit konkrete materiale. Det kan ikke forstås almengyldigt, men er kontekstbaseret.

Vi har således tre funderinger af loven: i det guddommelige, i det sociologiske og i det retoriske. For Boyd White er det guddommelige sammenknyttet med det naturlige, idet der her forstås en absolut natur, der har samme karakter som en religiøs overmagt.

Jeg vil imidlertid gerne udskille det naturlige fra det guddommelige, ikke mindst fordi naturretten har haft en ganske særlig rolle i udviklingen af den moderne lovgivning, i hvert fald fra 1600-1700 tallet og frem. Den markerer et vigtigt stadie, som bliver overset af Boyd Whites overordnede opdeling. Hertil kommer, at samordningen af det naturlige og det guddommelige slører den fortsatte interesse, der findes i retsplejen for at diskutere, hvad der kan siges at være naturligt.

Set fra den litterære (og filosofiske) side er forholdet mellem natur og guddommelighed et forhold, der aldrig falder på plads i en stabil forståelse. Tværtimod er der ofte i litterære værker et radikalt spændingsfelt mellem det 'naturlige' og det 'guddommelige'. Tilsvarende spændingsfelter gælder mellem enhver relation mellem de fire fundament. "Fundament" forstås her som grundlag og legitimering af konkrete love. Den autoritet, som enhver given lov måtte have, beror aldrig på den selv, men på det fundament, der skal sikre, at loven taler med autoritet. Vi har altså i princippet fire forskellige typer af fundament for loven:

1. Et guddommeligt fundament. I utallige, både ældre og helt moderne værker, spiller Olympens og underverdenens hellige bud, ti bud og andre love fra både det gamle og det nye testamente, den jødiske torah, og koranens regelsæt en vigtig rolle. Det er love, der er installeret eller sanktioneret af Gud/guderne.²⁰ Men det guddommelige fundament kan også vise sig indirekte på den måde, at en lov kan forudsættes at være i overensstemmelse med gud, eller at have en autoritet, der gør den 'guddommelig'. For den guddommelige lov gælder det, at den ud fra sin egen selvforståelse i princippet er totalt selvberørende og ahistorisk.

²⁰ Listen af religiøse love kan selvfølgelig udvides meget. Her er der bare nævnt de tre vigtigste i vores kulturkreds.

2. Et naturligt fundament. Loven er i overensstemmelse med den indre og/eller den ydre natur. Det drejer sig om at opretholde den rette balance, at bedømme, hvad der ligger inden for den menneskelige naturs rammer. Her ligger også en diskussion af naturlovenes indflydelse på den menneskelige lovgivning. For den naturlige lov gælder det, ligesom for den guddommelige lov, at den ud fra sin egen selvforståelse, i princippet er totalt selvberørende og ahistorisk, omend det hele tiden skifter, hvad man betragter som naturligt.

3. Et samfundsmæssigt fundament. Loven er verdslig, knyttet til almenmenneskelig etik, eller til lokale, nationale, statslige eller kulturelle normer og samfundsmæssige strukturer. Den kan være decideret politisk, dvs. indrettet af hensyn til ideologiske og strategiske endemål. Eller den kan være systemisk og bureaukratisk. Grundlæggende afspejler den imidlertid det pågældende samfunds generelle indretning og er, også i sin egen selvforståelse, foranderlig og historisk.

4. Et retorisk fundament. Eftersom retfærdighed ikke findes, er loven indrettet (i hvert fald i praksis) efter en persuasiv logik. Loven fastsættes efter præcedens og efter den situationelle fornuft, ikke efter, om den er i overensstemmelse med et religiøst/ontologisk/rationalistisk fundament. Der ligger her en undersøgelse af retorikkens former i de litterært/retlige situationer: Afhørings teknikker, og falske tilståelser. Forholdet mellem konstativ og performativ retorik og et studie af procedure, forførelsesstrategier og argumentationslogik i retssager. Det følger her af, at det retoriske fundament nødvendigvis er foranderligt og historisk.

Vi har altså fire fundament, hvoraf de to forstår sig selv som 'evige' og to forstår sig selv som historiske. Set udefra er de alle historiske, idet definitionerne varierer. Dette gælder, selv om deres ahistoriske selvforståelse faktisk kan virke autoriserende i forhold til konkrete lovgivninger. Dette paradoks vil jeg tage op senere.

Her er det blot vigtigt, at slå fast, at de fire lovfundamenter ikke ses som momenter, der følger efter hinanden i en historisk udvikling. Jeg ser

dem snarere som fundament, der bliver reaktiveret hele tiden og hvortil der hele tiden stilles nye spørgsmål. Det er muligt, at der ikke er nogen, der i dag opfatter loven som guddommelig. Flere peger som nævnt på dens verdsliggørelse, dens kommercialisering, dens kompromittering, dens synliggørelse som arbitrær konstruktion etc. På den anden side synes det at være svært at slå fast, hvornår dette egentlig er sket.

Nogle mener, det allerede sker i den græske tragedie (især Euripides), nogle mener det sker med romerrettens indførelse og udbredelse (i de første århundreder efter Kristus), andre mener, det sker med renaissancen, eller med oplysningstiden, eller især med industrisamfundets opkomst, og atter andre mener, det afgørende skift først sker i det 20. århundrede med sociologiseringen af loven. Denne kontinuerlige installering af en verdsliggørelse af loven tyder på, at konflikten mellem det guddommelige og det samfunds-mæssige måske ikke kan overskrides så let. I hvert fald må man konstatere, at effekten af loven stadigvæk kan opfattes som en effekt af en guddommelig eller overnaturlig instans, der ikke kan forklares ud fra en sociologisk instans helt op i det 20 århundrede: Kafka og Borges.

I denne sammenhæng vil vi tillade os at se de fire fundament som noget der er til forhandling i alle de litterære tekster, der på den ene eller den anden måde tematiserer eller konfigurerer loven. Lovens grundlag kan ikke determineres endegyldigt.

Litteraturliste

(Litteraturlisten omfatter værker, der vedrører den generelle bevægelse og Antigone, som er det eksempel, der tages op i Arbejdsrapport II. Vigtige værker om loven i Shakespeare, Kafka, Dostojevskij og mange andre er ikke medtaget)

Austin, J.L.: *Ord der virker*, Samlerens Bogklub, 1997, p. 33 og p. 45.

Oversat efter *How to Do Things With Words*, (1962/1975)

Balkin, J. M.: "Deconstructive Practice and Legal Theory" i *Yale Law Journal*, 96, 1987, p. 743-86

Benardete, Seth: *Sacred Transgressions. A REading of Sophocles' Antigone*, St. Augustines Pr., South Bend, 1999

Boyd White, James: *The Legal Imagination. Studies in the Nature of Legal Thought and Expression*, 1973

Boyd White, James: *Heracles' Bow. Essays on the Rhetoric and Poetics of the Law*, London, 1985

- Boyd White, James: *Creating Authority in Literature, Law and Politics*, Univ. of Chicago Pr., Chicago & London, 1994
- Brooks, Peter & Gewirtz, Paul: *Law's Stories*, Yale Univ. Pr., New Haven & London, 1996
- Brooks, Peter: *Troubling Confessions. Speaking Guilt in Law and Literature*, Univ. of Chicago Pr., Chicago & London 2000
- Cardozo, Benjamin N.: "Law and Literature" i *The Law as Literature*, ed. Louis Blom-Cooper, London 1961
- Dahl, Andreas Peter: *Sofokles. En brydning mellem attisk gudstro og attisk humanisme*, Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck, 1959
- Dalton, Clare: "An Essay in the Deconstruction of Contract Doctrine" i *Interpreting Law and Literature*, ed. Sanford Levinson and Steven Mailloux, Evanston, 1988
- Eden, Kathy: *Poetic and Legal Fiction in the Aristotelian Tradition*, Princeton Univ. Pr., Princeton, 1996
- Ferguson, Robert A.: *Law and Letters in American Culture*, Harvard Univ. Pr., Cambridge, Mass., London, Engl., 1984
- Fish, Stanley: *There's No Such Thing as Free Speech ... And it's a Good Thing Too*, Oxford Univ. Pr, N.Y., Oxford, 1994
- Freeman, Michael & Lewis, Andrew D. E. (eds.): *Law and Literature. Current Legal Issues 1999*, Oxford Univ. Pr., Oxford, N. Y., 1999
- Hegel, G. W. F.: *Werke in zwanzig Bänden*, 15, *Vorlesungen über die Ästhetik III*, Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1970
- Holm, Isak Winkel & Stjernfelt, Frederik: *Kritik* nr. 150, Kbh. 2001
- Holm, Isak Winkel: "Hegel og den græske tragedie", *Kritik*, nr. 145, Kbh.
- Kitto, H. D. F.: *Greek Tragedy*, Routledge, London & N. Y., 2001 (1939)
- Korobkin, Laura Hanft: *Criminal Conversations. Sentimentality and Nineteenth-Century Legal Stories of Adultery*, Columbia Univ. Pr., N. Y., 1998
- Leclerc, Yvan: *Crimes écrits. La littérature en procès au 19e siècle*, Plon, Paris, 1988
- Levinson, Sanford & Mailloux, Steven (eds.): *Law and Literature. A Hermeneutic Reader*, Northwestern Univ. Pr., Evanston, 1988

- Levinson, Sanford (ed.): "Symposium: Law and Literature" i *Texas Law Review*, Vol. 60, No. 3, 1982 (Med bidrag af Boyd White, Stanley Fish, Ronald Dworkin m.fl.)
- Ljungstrøm, Alexander Carnera: *Retfærdighed og pathos*, Samleren, Kbh. 1998
- Miller, J. Hillis: "§3. Laying Down the Law in Literature: Kleist" i *Topographies*, Stanford Univ. Pr., 1995
- Myrsiades, Kostas & Myrsiades, Linda (eds.): *Undisciplining Literature. Literature, Law & Culture*, Peter Lang Publishing, N.Y., 1999
- Porsdam, Helle: "I'll see you in court. Jura og litteratur i USA" i *Kritik* nr. 96, 1991.
- Porsdam, Helle: *Legally Speaking: contemporary American culture and the law*, Amherst, Massachusetts, Univ. of Mass. Pr., 1999.
- Porsdam, Helle: *The Black Experience and the Law*, arb. papir no. 7 i Odense American Studies International Series, Odense Universitet, 1993
- Porsdam, Helle: *Folkways and Lawways: law in American Studies*. Arb. papir no. 40 i samme serie
- Posner, Richard: *Law and -Literature. A Misunderstood Relation*, Cambridge, Massachusetts & London, England, 1988
- Reinhardt, Karl: *Sophokles, A. Osterrieth*, Frankfurt a. Main, 1933
- Segal, Charles: *Interpreting Greek Tragedy. Myth, Poetry, Text*, Cornell Univ. Pr., Ithaca & London, 1986
- Sofokles: *Antigone*, i Otto Foss' oversættelse, Hans Reitzels Forlag, Kbh., 1977, i Chr. Dorphs oversættelse, Fr. Wøldikes Forlag, 1878, i H. D. F. Kittos engelske oversættelse, Oxford Univ. Pr., 1998 (1962) og Robert Fagles' engelske oversættelse, Penguin Books, 1984 med forord og kommentarer af Bernard Knox
- Smith, Allen: "The Coming Renaissance in Law and Literature" i *Journal of Legal Education*, Vol. 30, 1979, p. 13-26
- Steiner, George: *Antigones*, Yale Univ. Pr., New Haven & London, 1996 (1984)

- Tamm, Ditlev: *Holberg og juristerne*, Jurist og økonom-forbundets forlag, 1984
- Thomas, Brook: *Cross-Examinations of Law and Literature. Cooper, Hawthorne, Stowe, and Melville*, Cambridge Univ. Pr., Cambridge, 1987
- Thomas, Brook: "Reflections on the Law and Literature Revival" i *Critical Enquiry*, no. 17, 1991, p. 10-37
- Tyrrell, Wm. Blake & Bennett, Larry J.: *Recapturing Sophocles' Antigone*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham & Oxford, 1998
- Vernant, Jean-Pierre og Vidal-Naquet, Pierre: *Myth and Tragedy in Ancient Greece*, Zone Books, N.Y., 1988. Den engelske udgave samler de to oprindelige bøger i et værk. *Mythe et Tragédie dans Grèce ancienne*, I og II: udgivet hhv. 1972 (Librairie Francois Maspero) og 1986 (Editions La Découverte)
- Vernant, Jean-Pierre og Vidal-Naquet: *Myth and Thought among the Greeks*, Routledge & Kegan Paul, London, Boston, 1983, opr.: *Mythe et pensée chez les Grecs*, Librairie Francois Maspero, Paris, 1965
- Ward, Ian: *Law and Literature. Possibilities and Perspectives*, Cambridge Univ. Pr., Cambridge, 1995
- Weisberg, Richard H.: *The Failure of the Word. The Protagonist as Lawyer in Modern Fiction*, Yale Univ. Pr., New Haven & London, 1984
- Weisberg, Richard og Barricelli, Jean-Pierre: "Literature and the Law" i *Interrelations of Literature*, New York, 1982
- Weisberg, Richard: "Family Feud: A Response to Robert Weisberg on Law and Literature", i *Yale Journal of Law and the Humanities*, Vol. 1, 1988, p. 69-77
- Weisberg, Robert: "The Law-Literature Enterprise" i *Yale Journal of Law and the Humanities*, Vol. 1, 1988, p. 1-67
- West, Robin: "Communities, Texts, and Law: Reflections on the Law and Literature Movement" i *Yale Journal of Law and the Humanities*, 1998, vol. 1, p.129-56

Ziolkowski, Theodore: *The Mirror of Justice. Literary Reflections of Legal Crises*, Princeton Univ. Press, 1997

CV

Karen-Margrethe Lindskov Simonsen (f. 1962): ph.d., cand.mag. i litteraturhistorie og spansk. Adjunkt ved Institut for Litteraturhistorie, Aarhus Universitet. Har skrevet en anden artikel vedrørende loven og litteraturen: "Litteraturens lov. En læsning af Friedrich Dürrenmatts "Ophold på vejen" i *Kritik*, nr. 150, 2001. Seneste bogudgivelse er: *Epik og metafysik i den moderne spanske roman. Litteraturhistoriske refleksioner*, Klim 2001.